

SOCIALE BEWEGINGEN IN VOGELVLUCHT

Joris Verhulst (°1977) is sinds 2002 verbonden aan de onderzoeksgroep Media, Middenveld & Politiek (M²P) aan het departement politieke wetenschappen aan de Universiteit Antwerpen, en werkt rond sociale bewegingen, mobilisatie en politieke participatie. Hij bereidt momenteel een doctoraat voor over 'types van politiek activisme' met als doel de integratie van verschillende theorieën over sociale bewegingen, mobilisatie en participatie, en met een speciale aandacht voor emotionele en niet-instrumentele motivaties voor politiek activisme.

Sociale bewegingen zijn zo oud als de politiek zelf. De creatie van moderne rechtsstaten met grondwetten waarin een aantal onaantastbare burgerrechten staan ingeschreven; de invoering van het algemeen stemrecht; maar ook het recht op abortus, op een gelijk loon voor mannen en vrouwen, en zelfs dierenrechten, zijn stuk voor stuk maatschappelijke ontwikkelingen waarin de rol van sociale bewegingen cruciaal is geweest. De grote kantelmomenten in de (Belgische) geschiedenis zijn vaak niet het resultaat van de visionaire beslissingen van enkele paternalistische leiders, noch van het goed functioneren van een (prille) democratie. Niet zelden zijn het sociale bewegingen die de werkelijkheid daadwerkelijk hebben doen veranderen.

Maar wat zijn *sociale bewegingen* eigenlijk? In feite draagt de term zelf het antwoord al in zich: het gaat in de allereerste plaats om beweging, om bewogenheid. Bewogenheid rond een sociaal thema of project. Ietwat concreter kan het om twee dingen gaan. Ofwel gaat het om de wil om een bepaalde onwenselijk geachte sociale toestand te veranderen tot iets beters; ofwel gaat het om de wil om een verandering die een wenselijke huidige toestand zou aantasten, tegen te houden. Promoting or preventing social change dus. Maar, het is niet omdat er een wil is om iets (niet) te veranderen, dat er ook effectief iets gebeurt. Daarvoor moeten mensen zich samen gaan engageren, door formele of informele netwerken van individuen en organisaties op te richten die zich inzetten voor een gemeenschappelijk doel. Dat collectieve doel is niet enkel van instrumenteel belang; het is ook de thematische sociale lijn die de mensen aan elkaar bindt, solidair maakt, en maakt dat ze zich met elkaar verbonden voelen. Tot slot is er nog één kenmerk dat sociale bewegingen onderscheidt van andere soorten organisaties: de opzet van collectieve acties, met actiemiddelen die anders zijn dan diegene die binnen de institutionele politieke arena plaatsvinden. Dat kan gaan van betogingen, bijeenkomsten, petities, over het opzetten en uitvoeren van fondsenwervende of bewustmakingscampagnes, tot sit-ins en andere vormen van '**civil disobedience**'. Kort samengevat zijn sociale bewegingen dus *formele en informele netwerken van solidair met elkaar verbonden individuen, organisaties en groepen, die zich collectief en buiten de institutionele politieke arena inzetten voor een gemeenschappelijk doel.*

© Aanzet - Salim Hellaet

Maar, ook de politieke en maatschappelijke omstandigheden moeten goed zitten, wil een sociale beweging van de grond komen en floreren, en in de mogelijkheid zijn om daadwerkelijk dingen te veranderen. Met een duur woord heeft men het in de sociale wetenschappen dan over 'politieke mogelijkhedenstructuren', een aantal min of meer stabiele omstandigheden die het ontstaan, de uitbouw en de acties van sociale bewegingen kunnen bevorderen of verhinderen. Meer concreet gaat het, onder andere, over de manier waarop de overheid omgaat met niet-staatse actoren (worden sociale bewegingen positief benaderd, of worden ze aanzien als een aantasting en bedreiging van de eigen macht) en over de mate waarin de (toekomstige) beweging kan samenwerken met bepaalde politieke spelers (zoals politieke partijen). Vaak echter zijn het ook heel concrete gebeurtenissen die aanleiding geven tot het ontstaan van sociale bewegingen, en/of tot belangrijke veranderingen onder hun invloed.

Twee bekende voorbeelden maken dat duidelijk.

• **Antwerpen, 24 mei 1936**, de vooravond voor de verkiezingen. Albert Pot en Theofiel Grijp, twee socialistische vakbondsmilitanten werden in een nachtelijke confrontatie doodgeschoten door een extreemrechtse (later Rexistische) politieke kandidaat. De socialistische burgemeester Camille Huysmans mengde zich met veel medeleven in de woelige openbare discussie die door de feiten werd opgewekt. Uiteindelijk zouden de gebeurtenissen aanleiding geven tot een 24-urenstaking in Antwerpen, en later een nationale staking. De resultaten waren aanzienlijk: de invoering van de 40-urenweek, de 8-urendag, en een week betaald verlof.

• Wanneer in **1971** de Amerikaanse overheid een atoomproef wilde uitvoeren op een eilandje voor de kust van Alaska, trok een groep Canadezen er met een oude vissersboot op uit om de aandacht van de wereld te vestigen op de aankomende aanslag die er zou worden gepleegd op de ongerepte natuur. Ze zouden er uiteindelijk niet geraken, maar hun tocht én de atoomproeven kregen wereldwijde pers aandacht. Het eilandje werd een vogelreservaat, en Greenpeace was geboren. Intussen is de organisatie de wereldwijde vertegenwoordiger van bijna drie miljoen leden, met kantoren in meer dan veertig landen.

Tallose andere voorbeelden wijzen op het belang van gebeurtenissen in het ontstaan, de verbreding en het belang van sociale bewegingen. Denk maar aan de plaatsing van Amerikaanse lange afstands raketten in België en de anti-atoommarsen van begin jaren tachtig; de Witte Mars – nota bene de grootste betoging ooit op Belgische bodem – en de oprichting van de Witte Beweging tijdens de Zaak Dutroux,...

SOORTEN SOCIALE BEWEGINGEN

Bovenstaande voorbeelden maken al duidelijk dat er een heleboel verschillende soorten sociale bewegingen bestaan. Zo worden stakingen stevast geassocieerd met vakbonden, en de meer gemediatiseerde, spectaculaire acties zoals die van Greenpeace met aanverwante soorten bewegingen. Wat ons brengt bij het in de literatuur meest gehanteerde eenvoudige onderscheid tussen 'oude' en 'nieuwe' sociale bewegingen. Hoewel dit onderscheid volgens sommigen eerder graduëel is, wat wil zeggen dat de 'oude' sociale bewegingen ook ooit 'nieuw' zijn geweest, en de 'nieuwe' zullen evolueren tot 'oude', is het onderscheid toch zinnig, en kunnen we tussen

Never doubt that a small group of thoughtful, committed citizens can change the world; indeed, it is the only thing that ever has.
Margaret Mead, antropologe, (VS 1901-1978)

beide soorten bewegingen toch een aantal heel differentiërende kenmerken onderscheiden.

De **oude sociale bewegingen** zijn bewegingen die hun oorsprong vinden in de klassieke links-rechtstegenstellingen. Zij houden zich vooral bezig met herverdelingsvraagstukken. Het zijn goed georganiseerde, strak gestructureerde organisaties die heel sterk zijn uitgebouwd, zowel qua middelen, infrastructuur als qua achterban. Het zijn de reuzen van het middenveld. Het typevoorbeeld van oude sociale bewegingen zijn, uiteraard, de vakbonden. Zo weten we dat enkele jaren terug, meer dan 50 per cent van de werkende Belgen was aangesloten bij een vakbond. Meer dan de helft daarvan zijn arbeiders; de andere helft wordt uitgemaakt door bedienden en ambtenaren. De stevige positie en de grootte van de achterban van de Belgische vakbonden vertaalt zich ook in een stevige inworteling in het beleid. Vaak worden ze daarbij rechtstreeks betrokken via allerhande advies- en overlegorganen, en ook onrechtstreeks via de bevriende partij. Wanneer deze meer institutionele kanalen niet efficiënt zijn, of niet van toepassing (wanneer bijvoorbeeld internationale overheden of bedrijven kop van jut zijn), zijn stakingen en betogingen hun meest gebruikte actiemiddel.

De **nieuwe sociale bewegingen** zijn de bewegingen die ontstaan zijn vanaf de zestiger jaren van de 20ste eeuw. Hun ontstaan is te situeren op een moment dat de oude, klassieke links-rechtsbreuklijnen stilaan gepacificeerd waren, en een 'new class cleavage' ontstond die zich dwars door de middenklasse voordeed: de breuklijn tussen diegenen die werkten in strak gestructureerde en controlegerichte organisaties

aan de ene kant (managers en zogenaamde technocraten), en anderzijds diegenen wiens werk vooral gericht was op vaardigheden, expertise en diensten (de zogenaamde *social-cultural specialists*, meestal uit de 'zachtere' sectoren van bijvoorbeeld het onderwijs, de overheidsdiensten, de gezondheidszorg en de socio-culturele sector). Het is deze laatste categorie van mensen die vaak de avant-garde van deze nieuwe soort bewegingen uitmaakten, en het is dan ook binnen deze 'nieuwe klasse' dat een heleboel nieuwe thema's een verhoogde relevantie kregen. Om wat voor thema's gaat het dan? Enkele van de vele voorbeelden zijn vrede en verdraagzaamheid, vrouwenrechten, dierenrechten, gelijke kansen voor etnische en andere minderheden, en een heleboel andere emancipatorische thema's. Globaal gezien, en in wat hoogdravende termen gesteld gaat het om postmaterialistische, links-libertaire thema's. *Postmaterialistisch*, want gericht op persoonlijke en politieke vrijheden in een open en zorgzame maatschappij, eerder dan op het veiligstellen van de eigen materiële verworvenheden. Links, want een 'oud links' wantrouwen in de vrije markt, en voorstanders van een egalitaire verdeling; libertair, want een sterk geloof in het feit dat individuen en groepen hun eigen economische, sociale, culturele en politieke instituten zouden moeten kunnen definiëren, en tegen publieke bureaucratieën. Heel concreet worden deze waarden en inzichten ook vertaald in de organisationele opzet van de nieuwe sociale bewegingen: emancipatie, inspraak en basisdemocratie zijn vaak basiswaarden. De organisaties zijn vaak ook een stuk lichter en de structuur ervan meestal zoveel mogelijk horizontaal. Deze nieuwe sociale bewegingen brachten ook een heel wat grotere diversiteit aan actiemiddelen met zich mee, vaak met

foto's: ©VAKA - Gaston Van De Kerckhove

een groot 'event'-gehalte. Zoals gezegd is dit theoretische onderscheid tussen oude en nieuwe sociale bewegingen in de praktijk niet altijd even duidelijk. Bovendien ziet men dat ook nieuwe sociale bewegingen vaak onderhevig zijn aan *de ijzeren wet van de oligarchie*, en dat een strakke hiërarchische structurering zich opdringt om de organisatie werkbaar te houden. Ook verschuiven in zulke processen de actiemiddelen soms van eerder confronterende acties naar meer gematigde campagnevormen en zelfs lobbying en deelname aan overlegmechanismen. Overigens is de thematische scheidingslijn tussen 'oude' en 'nieuwe' bewegingen vaak niet éénduidig. Zo houden bijvoorbeeld vakbonden zich ook actief bezig met thema's als vrede, antiracisme en de derde wereldproblematiek, en is voor nieuwe sociale bewegingen het eigen nationale verdelingsvraagstuk vaak een relevant issue. Bovendien zien we dat bij momenten van grote mobilisaties, oude en nieuwe sociale bewegingen elkaar probleemloos vinden, en kan de reusachtige mobilisatiemachine van de vakbonden samen met het appel dat de nieuwe bewegingen doen aan vele jongere mensen, gezamenlijk een hele diversiteit aan mensen op de been brengen. Denk maar aan de anti-rakettenbetogingen begin jaren tachtig, maar ook aan de grote anti-oorlogsbetoging in februari 2003 of zelfs de recente stille mars in Antwerpen na de racistische moorden. En ook op internationaal vlak vinden allerhande soorten organisaties en sociale bewegingen elkaar. Zo zijn zowel oud als nieuw sterk vertegenwoordigd in wat tegenwoordig de 'Global Justice Movement' (vroeger de antiglobaliseringsbeweging) wordt genoemd, en worden die krachten ook op internationaal vlak gebundeld in het streven naar een betere en rechtvaardige wereld voor iedereen.

DE ZIN OF ONZIN VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Enkele voorbeelden hebben al duidelijk gemaakt dat sociale bewegingen en hun acties effectief het verschil kunnen maken. Soms zijn de verwezenlijkingen meteen zichtbaar en heel duidelijk aan hen toe te schrijven, maar vaak zijn de effecten pas veel later, na een jarenlange campagne of na een continue druk op het politieke systeem, zichtbaar. Maar, alles hangt ook af van de opzet en de werking van een beweging zelf. Sommige bewegingen streven naar één welomlijnd en duidelijk instrumenteel doel, bijvoorbeeld het verbod op het bezit van handwapens. Eens het doel bereikt is zal de beweging ontbinden, of proberen een nieuw mobiliserend thema te vinden. Een voorbeeld van dat laatste is VAKA-Hand in Hand, die na hun succesvolle rol in de vredesmobilisaties in de jaren tachtig aan relevantie inboetten, en na de eerste 'zwarte zondag' meer in de richting van anti-racisme en verdraagzaamheid zijn geëvolueerd. In heel veel gevallen zijn sociale bewegingen niet met één instrumenteel doel bezig, en is hun rol er eigenlijk één van watchdog: wanneer bepaalde problemen acuut worden - bijvoorbeeld dierenmishandelingen op veemarkten, een aankomende oorlog of een nakende bedrijfssluiting - zullen ze expliciet van zich laten horen maar voorts zullen ze zich op de achtergrond bezighouden met meer lange termijnprojecten, deels op het tempo ingegeven door het incrementalisme van het beleid waarop hun ogen gericht zijn.

Maar de zin, de rol en het belang van sociale bewegingen zijn ook een stuk breder dan hun concrete verwezenlijkingen. In een volgend stuk gaan we daar wat verder op in.

SOCIALE BEWEGINGEN, BURGERSCHAP EN DEMOCRATIE

Algemeen wordt uitgegaan van het feit dat een diversiteit aan sociale bewegingen een goede graadmeter is van het democratische gehalte van een maatschappij. Enerzijds duidt hun louter bestaan meestal op de openheid van de regimes waarbinnen zij werkzaam zijn, die niet bang zijn voor het feit dat mensen zich verenigen om bepaalde doeleinden te verwezenlijken. Omgekeerd is het bestaan van een veelheid aan sociale bewegingen een absoluut democratisch gegeven, omdat op die manier gelijkgestemde mensen verenigd worden in organisaties en processen waarbinnen hun individuele acties veel zinvoller en efficiënter zijn dan wanneer ze op zichzelf aan de slag zouden gaan. Bovendien is sociale bewegingsparticipatie op zich een democratisch parcours, waar overleg, dialoog en wederzijds respect centraal staan. Sociale bewegingsparticipatie enerzijds en deelname aan, en interesse in de 'conventionele' politiek anderzijds gaan immers heel vaak hand in hand. Op die manier krijgt het politieke proces meer inhoud en wordt een democratie gedragen door een grotere kritische massa, en wordt de kloof tussen burgers en politiek kleiner. Maar een diversiteit aan sociale bewegingen is ook geen garantie voor een 'goede' democratie, en kan in feite de verschillen tussen burgers versterken en uitvergroten. Wanneer verschillende soorten bewegingen enkel rekruteren uit, en de belangen verdedigen van bepaalde specifieke sociale, economische en/of culturele groepen, dan is er binnen die beweging wel een gevoel van verbondenheid ('bonding'), maar tegelijkertijd worden daardoor andere individuen en groepen en hun doeleinden per definitie uitgesloten. Dit kan dan weer leiden tot antago-

nisme en concurrentie tussen verschillende bewegingen die een verschillende achterban vertegenwoordigen. Het is dan ook zaak om - en misschien is dit wel de grootste uitdaging voor sociale bewegingen, en ruimer voor al wie betrokken is in de promotie van actief burgerschap en democratie - naast dit soort van 'bonding' ook zorg te dragen voor de 'bridging' van verschillende sociale, culturele en economische groepen, bewegingen en organisaties. Hoe meer mensen van alle slag zich verenigen in een veelheid van sociale bewegingen die zich bezighouden met een diversiteit aan thema's, hoe groter het democratisch potentieel van die bewegingen. Immers, hoe diverser de achterban, hoe groter het maatschappelijke draagvlak. En hoe groter dat draagvlak, hoe groter de kans op een positieve respons van het systeem waaraan ze iets willen veranderen. En ook op individueel vlak is die interne diversiteit van belang: wanneer mensen binnen sociale bewegingen en andere organisaties op een democratische manier met elkaar leren samenwerken, kan dat niet anders dan de democratie en het goed functioneren van de samenleving ten goede komen.

Joris Verhulst

Joris Verhulst

Doctoraal onderzoeker Universiteit Antwerpen

Departement Politieke Wetenschap

Onderzoeksgroep Media, Middenveld & Politiek (M²P) www.m2p.be

Sint Jacobstraat 2, 2000 Antwerpen

joris.verhulst@ua.ac.be